

Спеціалізованій вченій раді Д 41.086.03
Національного університету
«Одеська юридична академія»

В І Д Г У К

офіційного опонента докторки юридичних наук, професорки

Гринько Світлани Дмитрівни

**на дисертаційне дослідження Завальнюка Сергія Володимировича
на тему «Подолання прогалин у цивільному законодавстві України: теорія
і практика», подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних
наук за спеціальністю 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право**

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю забезпечення цілісності, узгодженості та ефективності цивільно-правового регулювання в умовах динамічного розвитку суспільних відносин. Економічні трансформації, цифровізація та глобалізація цивільного обороту, ускладнення приватноправових зв'язків об'єктивно зумовлюють виникнення нових правових ситуацій, які не завжди отримують своєчасне та належне нормативне врегулювання.

Особливої актуальності зазначена проблематика набуває в умовах реформування та рекодифікації цивільного законодавства України, його адаптації до європейських правових стандартів, а також функціонування правової системи в умовах воєнного стану. Нові суспільні відносини та правові виклики актуалізують потребу в ефективних механізмах реагування на нормативну невизначеність і належного забезпечення реалізації та захисту цивільних прав.

Важливим аспектом актуальності дослідження є й практична потреба у чіткому визначенні способів подолання прогалин у цивільному законодавстві.

Відсутність або неповнота нормативного регулювання безпосередньо впливають на правозастосовну діяльність, зокрема на здійснення судового тлумачення, застосування аналогії закону та аналогії права, а також на визначення меж судового розсуду. У цьому контексті комплексне дослідження природи прогалин, причин їх виникнення та способів подолання має істотне значення для забезпечення правової визначеності та стабільності цивільного обороту.

Таким чином, обрана тема є своєчасною та суспільно і науково затребуваною. Її актуальність визначається не лише наявністю теоретично дискусійних питань щодо природи та видів прогалин у цивільному законодавстві, а й необхідністю вироблення сучасних науково обґрунтованих підходів до їх подолання з урахуванням динаміки цивільних правовідносин, процесів рекодифікації та євроінтеграції України.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх новизна і загальнонаціональне або світове значення. Дисертаційна робота Завальнюка Сергія Володимировича характеризується оптимальною, продуманою дослідницькою стратегією та логікою розв'язання проблем, що підлягають науковому аналізу. Змісту дисертації притаманна методична і концептуальна цілісність, гармонійність наукового викладу, в цілому позбавленого однобічних чи категоричних висновків.

Автор показав себе вдумливим, принциповим, уважним до деталей науковцем. Наукові положення, висновки і рекомендації, викладені у дисертації мають достатній ступінь обґрунтованості. Серед багатьох робіт з цивільного права, які здійснювалися в Україні в останні роки, дана робота виступає, по суті, першим спеціальним дослідженням, спрямованим на розробку концепції подолання прогалин у цивільному законодавстві України в умовах сучасного розвитку правової системи та трансформації суспільних відносин.

Обґрунтованість і достовірність сформульованих у дисертації наукових положень, висновків та рекомендацій забезпечуються належним теоретико-методологічним підґрунтям дослідження. Здобувачем комплексно застосовано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема діалектичний, історичний, порівняльно-правовий, формально-юридичний (догматичний), системно-структурний, герменевтичний та логіко-нормативний методи, а також методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції. Їх поєднання забезпечило системність і послідовність опрацювання досліджуваної проблематики, дало змогу розглянути прогалини у цивільному законодавстві в історичній, теоретичній та правозастосовній площинах, а також належним чином аргументувати запропоновані автором наукові положення та практичні рекомендації.

Структура дисертації відповідає визначеним меті, предмету та завданням дослідження і вирізняється послідовністю та внутрішньою логічністю. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, чотирнадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Обрана здобувачем структура забезпечує комплексне розкриття заявленої проблематики – від історико-теоретичного осмислення природи правових прогалин, аналізу сучасного стану цивільного законодавства та чинників виникнення прогалин до дослідження механізмів і засобів їх подолання.

Варто відзначити системний характер поставлених і реалізованих у дисертації завдань. Послідовно досліджено поняття, види та критерії класифікації прогалин, визначено поняття, елементи й структуру механізму їх подолання, розкрито особливості застосування тлумачення, аналогії закону, аналогії права та субсидіарного застосування норм. Окремий комплекс питань присвячено ролі судової практики, Конституційного Суду України, Верховного Суду та практики Європейського суду з прав людини у подоланні прогалин у цивільному законодавстві України.

Така побудова дослідження дала змогу здобувачеві поєднати історико-правовий, теоретико-правовий, цивілістичний і правозастосовний аспекти проблематики та сформувати цілісну авторську концепцію сучасного розуміння прогалин і механізму їх подолання. Водночас у дослідженні враховано актуальні процеси цифрової трансформації, євроінтеграції та оновлення цивільного законодавства України, що забезпечує його відповідність сучасним потребам цивілістичної науки і практики.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розв'язанні важливого наукового завдання – виробленні цілісного підходу до подолання прогалин у цивільному законодавстві України на основі сучасних доктрин і практики. Автором здійснено власні напрацювання та зроблено на їх підґрунті висновки, які обумовлюють наукову новизну та достовірність одержаних в результаті дисертаційного дослідження результатів.

Позитивної оцінки заслуговує висновок дисертанта щодо системних ознак механізму подолання прогалин у цивільному законодавстві України. Автор обґрунтовано виокремлює його інтегративність, динамічність, пропорційність та еволюційність, що відображають поєднання різних рівнів реагування на прогалини, здатність механізму адаптуватися до розвитку цивільних відносин, забезпечення балансу між судовим тлумаченням і верховенством закону, а також потенціал прогалин як чинника розвитку цивільного права. Такий підхід має вагомим теоретичне значення для розуміння природи та функціонування механізму подолання прогалин у цивільному законодавстві.

Позитивної оцінки заслуговує обґрунтоване дисертантом розмежування тлумачення норм цивільного законодавства та судової правотворчості у механізмі подолання прогалин. Важливим є висновок автора про те, що тлумачення може виконувати компенсаційну функцію, забезпечуючи правову визначеність у межах чинного законодавства, тоді як судова правотворчість має еволюційний характер і спрямована на формування нового правового

регулювання у випадках реальних прогалин. Запропоноване розмежування за джерелом, метою та результатом сприяє чіткому визначенню меж допустимого судового розсуду та відмежуванню його від судової правотворчості.

Позитивної оцінки заслуговує визначення дисертантом ролі цифрового права у механізмі подолання прогалин у цивільному законодавстві. Обґрунтовано його значення не лише як нового напрямку цивільно-правового регулювання, а й як інструменту виявлення та компенсації нормативних прогалин, формування нових правових конструкцій і запобігання їх виникненню в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій. Такий підхід є актуальним і сприяє осмисленню перспектив адаптації цивільного законодавства до викликів цифрової економіки.

Особливої уваги заслуговує запропонована дисертантом концепція «правової екосистеми», у межах якої цивільне законодавство розглядається як динамічна система, що перебуває у стані постійної самоорганізації та розвитку. Важливим є авторське положення про те, що прогалини у цивільному законодавстві можуть розглядатися не лише як недоліки правового регулювання, а й як своєрідні «точки росту» для розвитку цивільно-правової доктрини та правозастосовної практики. Такий концептуальний підхід поглиблює теоретичне розуміння природи прогалин і механізмів їх подолання та має істотне значення для подальшого розвитку науки цивільного права.

Окремого схвалення заслуговує запропонована дисертантом категорія «культурної легітимності цивільного права», яка розкривається через здатність правової системи бути не лише формально чинною, а й культурно прийнятною, смислово релевантною та соціально інтегрованою. Запровадження цієї категорії розширює теоретичне розуміння життєздатності цивільного права в умовах суспільних трансформацій та дає змогу пояснити його здатність забезпечувати належне регулювання навіть за ситуації, коли формальні механізми правового регулювання не повною мірою відповідають динаміці соціальних змін.

Суттєвим здобутком дисертаційного дослідження є уточнення категорії «подолання прогалин» у цивільному законодавстві як багаторівневого процесу самоорганізації правової системи. Обґрунтованим є підхід, за яким подолання прогалин розглядається не лише як технічний прийом, а як смислотворчий механізм забезпечення безперервності та життєздатності цивільного права. Заслуговує схвалення виокремлення судового, доктринального та законодавчого рівнів подолання прогалин, взаємодія яких забезпечує гнучкість і стійкість цивільно-правового регулювання.

Важливим доробком дисертанта є уточнення науково-методичних рекомендацій щодо застосування аналогії закону та аналогії права як засобів подолання прогалин у цивільному законодавстві. Заслуговує на схвалення запропоноване автором розуміння аналогії як смислотворчого механізму, що забезпечує цілісність цивільно-правового регулювання в умовах правової невизначеності. Наукову цінність становлять визначені критерії розмежування аналогії та розширеного тлумачення, культурної релевантності застосування аналогії закону, а також авторська характеристика аналогії права як творчого механізму розвитку цивільного права.

Вагомим результатом дисертаційного дослідження є подальший розвиток положень щодо ролі судової практики у системі джерел цивільного права та механізмі подолання прогалин. Наукову цінність становить її концептуалізація як динамічного механізму самоорганізації цивільного права та інституційного зв'язку між нормативним регулюванням і соціальною реальністю. Такий підхід дає змогу розкрити роль судової практики не лише у подоланні прогалин засобами тлумачення й аналогії, а й у формуванні нових правових смислів та стимулюванні подальшого оновлення цивільного законодавства.

Загалом дисертація характеризується цілою низкою інших положень, що свідчать на користь оригінального характеру отриманих результатів.

Положення новизни, що виносяться на захист, підкріплені відповідними висновками по ходу дослідження, а також належним чином обґрунтовані.

Робота містить наукові положення, які мають важливе науково-теоретичне значення й практичне спрямування. Практичне значення одержаних результатів визначається теоретико-прикладним характером дисертаційного дослідження та можливістю використання сформульованих у ньому висновків і пропозицій у правотворчій, правозастосовній, науково-дослідницькій та освітній діяльності. Вагомим є те, що авторські напрацювання спрямовані на вдосконалення законодавства, розвиток наукових уявлень про способи подолання прогалин, а також забезпечення належного застосування тлумачення, аналогії закону та аналогії права у правозастосовній практиці.

Особливо варто відзначити практичну цінність запропонованих дисертантом підходів до розмежування тлумачення й аналогії, врахування правових позицій Верховного Суду та практики ЄСПЛ, що може сприяти забезпеченню єдності судової практики, правової визначеності та дотриманню меж законності під час вирішення справ за відсутності прямого нормативного регулювання. Не менш вагомим є освітнє та наукове значення результатів дослідження, які можуть бути використані під час викладання навчальних дисциплін цивілістичного спрямування, підготовки навчальної та науково-методичної літератури, а також для подальших досліджень проблем прогалин у законодавстві, судової практики та судової правотворчості.

Ознайомлення з рецензованою роботою дає підстави зробити висновок, що ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, ступінь їх достовірності та наукової новизни в цілому відповідають вимогам, що ставляться до даного виду робіт.

Повнота викладу положень дисертації в роботах, опублікованих автором. Основні положення, теоретичні висновки та практичні рекомендації, сформульовані в дисертації Завальнюка Сергія Володимировича, викладені в 32 наукових працях, з яких 21 стаття, опублікована у фахових наукових українських і зарубіжних виданнях, а також у тезах 11 доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Зміст реферату належним чином відповідає структурі та змісту дисертаційного дослідження, відображає основні напрями проведеної роботи, її ключові наукові положення та сформульовані висновки. Наведені в рефераті відомості узгоджуються з основним змістом дисертації, не містять положень, які б виходили за межі проведеного дослідження, та забезпечують цілісне уявлення про його наукові результати.

Дисертаційне дослідження виконано здобувачем самостійно, усі сформульовані в ньому положення та висновки обґрунтовані на основі особистих досліджень автора. Усі теоретичні узагальнення, положення, висновки та пропозиції, викладені в дисертації, є результатом власних наукових пошуків здобувача й одержані ним самостійно на підставі опрацювання нормативного матеріалу, судової практики та доктринальних джерел. Наукові праці, опубліковані за темою дисертації, виконані без співавторства, а викладені в них результати повністю відображають особистий внесок здобувача.

Оцінка оформлення дисертації. Стиль, форма, зміст рукопису свідчать про професійність дисертанта, схильність до наукового аналізу, вміння використовувати літературні, нормативні джерела, судову практику, формувати на їх основі власні теоретичні і практичні висновки та рекомендації.

У цілому дисертації властива повнота, системність подання та логічність викладення матеріалу. Авторський стиль відповідає вимогам науковості, мова дисертації коректна та зрозуміла. Дисертацію оформлено відповідно до встановлених вимог.

Дотримання академічної доброчесності. У дисертаційному дослідженні належним чином оформлено посилання на використані джерела інформації, ідеї, наукові розробки та твердження інших авторів, дотримано вимог законодавства у сфері авторського права. Автором забезпечено повноту та достовірність інформації щодо результатів проведеного дослідження і застосованих методів наукового пізнання. Наведене дає підстави констатувати

дотримання дисертантом принципів академічної доброчесності та відсутність ознак академічного плагіату, фабрикації чи фальсифікації результатів дослідження.

Зауваження щодо змісту дисертації. Не заперечуючи актуальність проведеного автором дослідження, наукову новизну, обґрунтованість і достовірність положень роботи, високий теоретичний рівень, а також практичну значущість результатів для вдосконалення національного законодавства у сфері договірного права, разом із тим необхідно зазначити, що окремі положення дисертаційної роботи Завальнюка Сергія Володимировича мають дискусійний характер, а деякі висновки потребують додаткової аргументації.

1). Потребує додаткового розмежування використання дисертантом понять «подолання» та «усунення» прогалин у цивільному законодавстві. В анотації зазначено, що реальні прогалини потребують «подолання / усунення» через аналогію або нову нормотворчість, тоді як уявні прогалини можуть бути усунені належним тлумаченням. Водночас зазначені способи мають різну правову природу та наслідки: застосування аналогії дозволяє вирішити конкретну правову ситуацію без зміни нормативного масиву, тоді як нормотворчість безпосередньо спрямована на усунення нормативної неповноти. У зв'язку з цим доцільним було б чіткіше визначити, чи розглядає автор «подолання» як родове поняття, що охоплює різні способи реагування на прогалини, а «усунення» – як окремий результат нормотворчого процесу.

2). Окремого уточнення, на нашу думку, потребує положення про визначення тлумачення правових норм як «первинного способу подолання прогалин». Якщо прогалина розуміється як відсутність необхідного нормативного припису, тлумачення саме по собі не усуває такої відсутності, а спрямоване на встановлення дійсного змісту вже існуючої норми. Відтак виникає питання щодо співвідношення тлумачення як засобу подолання так званої уявної прогалини та аналогії як способу реагування на реальну

прогалину. Доцільність такого розмежування зумовлена необхідністю чіткого визначення послідовності застосування відповідних засобів у запропонованому автором механізмі подолання прогалин.

3). На с. 174 автор, посилаючись на традиційні підходи наукової літератури, виділяє «законодавчі прогалини, доктринальні прогалини, судові прогалини». Вважаємо, що запропонована термінологія потребує додаткового обґрунтування. У традиційному розумінні прогалина характеризується як відсутність необхідного нормативно-правового регулювання відповідних суспільних відносин і пов'язується передусім із недоліками системи права чи законодавства. Водночас правова доктрина та судова практика не є складовими цивільного законодавства, а виконують відповідно пізнавальну, доктринально-інтерпретаційну та правозастосовну функції.

У зв'язку з цим використання понять «доктринальні прогалини» та «судові прогалини» може спричиняти термінологічну невизначеність щодо того, чи йдеться про прогалини безпосередньо у відповідних формах права, чи про випадки, коли доктрина та судова практика виявляють, конкретизують або сприяють подоланню прогалин у законодавчому регулюванні. На нашу думку, доцільним було б чіткіше розмежувати зазначені категорії та уточнити їх співвідношення з поняттям прогалини у цивільному законодавстві.

4). Дискусійним видається підхід автора до класифікації прогалин, наведений на с. 202 дисертації. Зокрема, автор зазначає, що неповнота правового регулювання може проявлятися у вигляді «прогалин у позитивному праві, прогалин у нормативно-правовому регулюванні, прогалин у законодавстві, прогалин у законі». Вважаємо, що наведений перелік потребує чіткішого визначення критерію класифікації. Зазначені поняття відображають різні за обсягом та змістом правові категорії. Позитивне право є ширшим поняттям порівняно із законодавством, законодавство охоплює сукупність нормативно-правових актів, тоді як закон становить лише один із їх видів. Водночас нормативно-правове регулювання характеризує насамперед процес та

результат впливу правових норм на суспільні відносини, а не самостійний структурний елемент правової системи. У зв'язку з цим потребує додаткового пояснення, за яким саме критерієм зазначені різновиди прогалин об'єднані в межах однієї класифікації та яким є співвідношення між ними.

5). Дискусійним видається запропоноване автором на с. 206 дисертації поняття «динамічних прогалин». Використання терміна «динаміка» у правознавстві, як правило, пов'язується з процесом розвитку, зміною або переходом правового явища від одного стану до іншого. Водночас потребує додаткового обґрунтування можливість характеристики прогалини як «динамічної», якщо йдеться про вже існуючу, але застарілу правову норму.

Якщо відповідна норма права формально існує, однак не повною мірою відповідає сучасним суспільним відносинам або не забезпечує належного рівня їх правового регулювання, більш обґрунтованим видається говорити про недосконалість, застарілість чи неефективність нормативного регулювання, а не про прогалину у її традиційному розумінні як відсутність необхідної правової норми. У зв'язку з цим автору доцільно було б чіткіше визначити зміст поняття «динамічної прогалини», критерії її відмежування від застарілої чи неефективної норми та обґрунтувати доцільність використання відповідної категорії у системі класифікації прогалин.

6). Водночас потребує подальшого розвитку положення щодо прогалин, зумовлених цифровізацією суспільних відносин та розвитком технологій штучного інтелекту. Автор слушно відносить відповідні явища до сучасних факторів виникнення прогалин, однак залишається відкритим питання щодо критерію, за яким відсутність спеціального правового регулювання нових цифрових явищ визнається саме прогалиною, а не свідомим залишенням законодавцем певної сфери відкритою для договірного регулювання, аналогії або загальних принципів права. Розмежування таких ситуацій мало б практичне значення для правильного вибору способу реагування на нормативну невизначеність.

Загальний висновок по дисертації. У цілому висловлені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації Завальнюка Сергія Володимировича.

Дисертаційне дослідження Завальнюка Сергія Володимировича «Подолання прогалин у цивільному законодавстві України: теорія і практика» відповідає вимогам, встановленим п. п. 7 та 9 Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197, наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації».

Дисертаційне дослідження є завершеною самостійною науково-дослідною роботою, в якій отримано нові науково-обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують наукове завдання, яке має істотне значення для науки цивільного права, а його автор – Завальнюк Сергій Володимирович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес, сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент:

докторка юридичних наук, професорка,
заслужена юристка України,

завідувачка кафедри приватного права

Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова

Світлана ГРИНЬКО

Підпис *Світлани Гринько*

ЗАСВІДЧУЮ:

Вчений секретар університету

Світлана Гринько

